

Urszula Tyluś

ORCID: 0000-0001-9714-2774

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Kontynuacja myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego w edukacji XXI wieku w kontekście wybranych zagadnień

Continuation of John Amos Comenius' pedagogical thought
in the education of the 21st century in the context of selected issues

DOI: 10.34739/szk.2021.08.03

Streszczenie: Poglądy na oświatę Jana Amosa Komeńskiego nie mają jedynie wymiaru historycznego. Należą one do wartościowych aspektów odnoszących się do obszaru edukacji odnajdujących się w priorytetowych założeniach współczesnego systemu kształcenia, w kontekście organizacji pracy szkoły, powszechności kształcenia, aranżowania pracy nauczyciela z wykorzystaniem ważnych metodycznie zasad nauczania i metod pracy, przy uwzględnieniu możliwości intelektualnych i fizycznych uczniów. Sens postulowanych poglądów ma charakter humanistyczny, skłaniający się ku człowiekowi i jego możliwościom rozwojowym. Z sensu i istoty myśli pedagogicznej J.A. Komeńskiego wypływa charakter ponadczasowych idei, których przesłanie jest kontynuowane i wciąż aktualne w wielowymiarowej edukacji XXI wieku. Celem opracowania uczyniłam zaprezentowanie wybranych obszarów myśli pedagogicznej J.A. Komeńskiego - uczonego z XVII wieku, które wciąż są aktualne i odnajdują się we współczesnej edukacji. W tekście przywołuję wybrane obszary myśli pedagogicznej J.A. Komeńskiego. Próbuję ukazać ich podobieństwo i zarazem ponadczasowe znaczenie dla edukacji. Dokonuję ich charakterystyki oraz interpretacji, odwołując się do wielkich dzieł pedagoga oraz priorytetowych, współczesnych wyzwań edukacyjnych.

Słowa kluczowe: Jan Amos Komeński, myśl pedagogiczna, edukacja XXI wieku, współczesna edukacja

Abstract: John Amos Comenius' views on education do not only have a historical dimension. They belong to the valuable aspects relating to the area of education in the context of the organization of schoolwork, universality of education, arranging the teacher's work with the use of methodologically important teaching principles and working methods, taking into account the intellectual and physical abilities of students. The meaning of the postulated views is humanistic, leaning towards a man and his development possibilities. At the same time, they indicate his a right for a dignified life, which results from the concept of human nature. From the sense and essence of J. A. Comenius' humanistic thinking derives the nature of his timeless ideas, whose message is still valid in the multidimensional education of the 21st century. The aim of the text is to present selected ideas of J. A. Comenius - a scholar from the 17th century, which are still relevant and can be found in contemporary education. In the text, I refer to the selected

ideas. I characterize and interpret them, referring to the great works by J. A. Comenius and priority modern educational challenges.

Keywords: Jan Amos Comenius, education thought, timeless ideas, education of the 21st century, modern education

*Życie człowieka nie ogranicza ani śmierć, ani nawet sam świat.
Każdy kto się urodził człowiekiem, musi iść dalej,
do samej wieczności tak, jak gdyby do niebiańskiej akademii.
Wszystko co ją poprzedza, jest drogą, przysposobieniem,
szkołą niższą (...), całe życie jest szkołą.
Życie ludzkie jest drogą do wszechwiedzy.*

J.A. Komeński

Myśl pedagogiczna jest wytworem człowieka. Wytacza ona nowe kierunki i idee dla rozwoju, wskazuje na pewne wartości, wyznacza nowe trendy i style w edukacji, wzywając do przebudowy i reformy szkoły. W kontekst interpretacji znaczenia myśli pedagogicznej dla współczesnej edukacji wpisują się rozważania Jana Amosa Komeńskiego jako prekursora odnowy szkoły i edukacji. Mottem myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego jest zorganizowanie warunków niezbędnych do procesu nauczania-uczenia się, które mają sprzyjać integralnemu rozwojowi ucznia, i które mają zmierzać do uzyskania wykształcenia. Istotą myśli pedagogicznej Komeńskiego staje się droga wyznaczona do przejścia dla każdego człowieka, która nadaje mu równe prawo do życia, prowadząc go poprzez edukację do rozwoju, włączając w integralne ogniwo społeczeństwa. Jego pedagogiczny namysł nad organizowaniem procesu nauczania-uczenia się stał się kluczem otwierającym bramy do edukacji ludzkości poprzez podanie propozycji organizacji warunków edukacji przez państwo, szkołę i nauczyciela. Zatem oto Komeńskiego myśl pedagogiczna z XVII wieku stała się wartościową propozycją w zakresie różnych perspektyw edukacji, a także ciągłością dążącą do udoskonaleń, kontynuacją humanistycznych idei oraz fundamentalnym paradygmatem dla przyszłości w budowaniu modelu współczesnej szkoły dla wszystkich.

Analiza wybranych dzieł J.A. Komeńskiego ujawnia wielopłaszczyznową myśl pedagogiczną - integrację idei pedagogicznych. Przejawia się ona w wyrażaniu poglądów na:

- proces kształcenia i wychowania;
- organizację szkoły;
- dydaktykę;
- nauczyciela.

Teza J.A. Komeńskiego, że „całe życie jest szkołą” stanowi świadectwo myślenia o człowieku, wyrażania troski o jego harmonijny i permanentny rozwój. W ten sposób staje się ona dewizą rozwoju koncepcji, w której zostanie zrealizowany namysł nad „powszechnym kształceniem całego rodzaju ludzkiego”. Wykształcenie szkolne czyni Komeński podstawowym warunkiem rozwoju każdego człowieka, podkreślając, że dostępność do wiedzy nie może być tylko przywilejem nielicznych. Dając prawo do nauki wszystkim ludziom, w tym szczególnie ludziom pokrzywdzonym, biednym i uciśnionym, pomijanym i lekceważonym przez arystokrację i organizację rządową państw, poglądy Komeńskiego wpisują się w nurt egalitarystycznych dążeń oświatowych. Postulat powszechności kształcenia wszystkich ludzi bez względu na pochodzenie, przynależność społeczną, stan zdrowia czy płeć utwierdza w przekonaniu o radykalnym myśleniu pedagogicznym, przeciwstawiającemu się siedemnastowiecznej praktyce oświatowej. Postulat posyłania do szkół wszystkich dzieci, bez względu na płeć, pochodzenie, stan bogactwa czy nawet ociążałość umysłową, Komeński uzasadniał tym, że względem Boga wszyscy są równi i dlatego niesprawiedliwie byłoby jednych kształcić, a drugich nie.

Egzemplifikacją są myśli Pedagoga wyrażone w następujących stwierdzeniach:

- „Do szkół powinno się ściągać nie tylko dzieci bogaczy i dostojników, ale i wszystkie na równi: szlachetnie urodzone i niskiego pochodzenia, bogate i ubogie, chłopców i dziewczęta, po miastach i miasteczkach, po osiedlach i wsiach (...)” (Komeński, 1956: 71-72).
- „Jeśli przeto niektórych będziemy obdarzać wykształceniem, a wyłączymy od tego innych, to nie tylko staniemy się niesprawiedliwi względem tych, którzy posiadają jednakową z nami naturę, lecz będziemy niesprawiedliwi wobec Boga, który chce iżby wszyscy, na których wycisnął swój obraz, poznali Go (...)” (Komeński, 1956: 72).
- „Również niepodobna podać żadnej wystarczającej przyczyny, dlaczego by się miało drugą płęć zupełnie wyłączyć od nabywania mądrości, czy to w języku łacińskim czy też ojczystym. Kobiety są tak samo obrazem Boga, tak samo uczestnikami łaski i królestwa w przyszłym życiu, tak samo wyposażone w umysł sprawny i zdolny pojąć mądrość, tak samo stoi przed nimi otworem droga ku szczytom. (...) Dlaczegoż więc mielibyśmy dopuszczać do abecadła, a później z dala trzymać od ksiąg samych (...)” (Komeński, 1956: 74).

Postulaty głoszone przez Komeńskiego w XVII wieku nie znajdowały długo odniesienia do rzeczywistości społecznej i oświatowej. W dziejach polskiej polityki oświatowej droga do osiągnięcia egalitaryzmu w oświacie przez wszystkie dzieci była zróżnicowana. Szczególne zróżnicowanie było widoczne

w okresie przedwojennym. Istniejący w tym czasie system szkolnictwa służył przede wszystkim jednostkom wywodzącym się z elitarnych struktur społecznych, a najbardziej godził w dzieci najuboższe. Dlatego też trudny dostęp do oświaty stanowił barierę nie do przezwyciężenia w osiągnięciu zadowalającego rozwoju intelektualnego i był także jedną z przyczyn powodujących zahamowanie poziomu wykształcenia młodzieży z nieuprzywilejowanych warstw społecznych. Przebudowa systemu szkolnego z uwzględnieniem utrzymania konsekwentnej powszechności kształcenia nastąpiła dopiero w powojennej Polsce wraz z wprowadzeniem nowego ustroju szkolnego. Był to poważny krok naprzód w porównaniu do okresu przedwojennego i międzywojennego. Pomimo poczynionych pierwszych starań w 1919 roku odnośnie do wprowadzenia obowiązku szkolnego, realizowanie powszechności oświaty – szczególnie w środowisku wiejskim – było niezadowalające. Niedostatki w upowszechnianiu oświaty pogłębiły się jeszcze wyraźniej, gdy w 1932 roku wprowadzono dużą elastyczność w realizacji obowiązku szkolnego.

W ustawie z tegoż roku przewidywano możliwość odraczania obowiązku szkolnego, i to nie tylko w stosunku do dzieci z defektami fizycznymi i intelektualnymi, ale także tych uczniów, którzy mieli utrudniony dostęp do szkoły z powodu warunków komunikacyjnych. Toteż duża część dzieci nie realizowała obowiązku szkolnego. Było to szczególnie widoczne w środowisku wiejskim (Tyluś, 2004: 4-5). Na przykład dane statystyczne z lat 1932-1938 pokazują, że około miliona dzieci nie wypełniało obowiązku szkolnego (Mały Rocznik Statystyczny, 1939: 321). Dlatego też zapoczątkowane w I dekadzie PRL przeobrażenia oświaty miały charakter postępowy, stawiając przed szkołą nowe funkcje, które konsekwentnie miały zmierzać do poprawy sytuacji oświaty wszystkich ludzi¹. Dążenia w kierunku udostępnienia oświaty są w czasach współczesnych ważnym filarem systemu oświaty, uzyskały pełnię realizacji, i na filarze tym budowane są inne wartościowe założenia demokratycznej organizacji szkolnictwa oraz procesu kształcenia.

Z historycznej perspektywy myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego i współczesnych założeń o powszechności kształcenia można jednoznacznie wywnioskować, iż są one ponadczasowe, wyłaniające wspólną ideę, której głównym zamierzeniem staje się dobro człowieka i jego rozwój. Komeński nie tylko postulował powszechność kształcenia, ale również w ramach tego procesu domagał się „godnego wychowania”. Bowiem, jak twierdził: „Niechaj nikt nie wierzy, by ktoś mógł być człowiekiem, jeśli nie nauczył się postępować

---

¹ Warto zaznaczyć, że rola polityki oświatowej w PRL nie koncentrowała się na założeniach powszechności kształcenia według Jana Amosa Komeńskiego, lecz kierowała się głównie interesem szerzenia indokrynacji ideologicznej i politycznej.

jak człowiek; tj. jeśli nie został wykształcony, co go czyni człowiekiem” (Komeński, 1956: 57). Ta myśl, że człowiek staje się człowiekiem poprzez wychowanie, jest naczelną dewizą, która towarzyszy pedagogowi podczas budowania teorii dotyczącej organizacji procesu kształcenia. Duże znaczenie przypisuje on wychowaniu. Proces wychowania dziecka odnosi do profesjonalnie zaplanowanej, systematycznej opieki nad drzewkiem. Ujmuje swoją myśl w następującym sformułowaniu: „O ile zatem każdemu człowiekowi leży na sercu dobro jego potomstwa, a kierownikom spraw społecznych w zarządzie państwowym i kościelnym – dobro rodzaju ludzkiego, o tyle spieszenie starać się powinni, ażeby roślinki niebiańskie w porę zaczęto sadzić, obcinać im gałązki, podlewać i przezornie kształcić, by czyniły pomyślne postępy w nauce, moralności” (Komeński, 1956: 67). To porównanie ukazuje z jednej strony ogromną troskę o proces wychowania dzieci, z drugiej zaś zwraca uwagę na konieczność posiadania przez osoby odpowiedzialne za organizację procesu wychowania odpowiedniej wiedzy i kompetencji pedagogicznych. W wielkich swoich dziełach Komeński uwidacznia ogromną wiarę w moc rozwoju dziecka i jednocześnie konieczność systematycznej pracy wychowawczej nad tym rozwojem. Radzi, w jaki sposób należy je kształcić. Zwraca uwagę na ruch, zabawę i pracę dzieci, podczas których poznają i wzmacniają własne siły, uczą się elementów mechaniki, arytmetyki i geografii (Komeński, 1956: 168-193).

Myśl pedagogiczna Komeńskiego jest przepełniona problematyką wychowania, bowiem z naprawą wychowania wiązał swe nadzieje na naprawę świata. Podkreślając, że idee pedagogiczne, a szczególnie zadania wychowawcze powinny być przedmiotem powszechnych rozważań oraz celem połączonych wysiłków ogółu, pokazuje, iż problem wychowania dotyczy dobra ludzkości. Rolę wychowania sprowadza Komeński do określenia bezpośrednich zadań i celów powszechnych dla wszystkich, wynikających z potrzeb narodu.

Rozważania nad kontynuacją myśli Komeńskiego o wychowaniu w czasach współczesnych poszerza interpretacja analiz Sławomira Sztobryna, dotyczących propozycji rozwiązań Komeńskiego – pedagoga z XVII wieku – odnajdujących się w koncepcji Nowego Wychowania, a więc nurtu, który zmierzał do odnowy szkoły, treści i metod kształcenia oraz wychowania. Charakter myśli pedagogicznej minionych stuleci, zinterpretowanej przez S. Sztobryna, ujawnia istnienie ciągłości problemów, stanowiąc punkt odniesienia do czasów współczesnych. Bowiem – jak zauważa autor – Komeński dążył do przewyższenia edukacji scholastycznej, zaś pedagodzy Nowego Wychowania dążyli do zastąpienia pedagogiki Jana F. Herbarta postępowymi rozwiązaniami progresywnymi. Doniosłość i wielkość Komeńskiego – zdaniem S. Sztobryna – wyraża się tym, że w odróżnieniu od polifonicznego Nowego Wychowania, tego

przełomu dokonał sam, biorąc pod uwagę możliwości komunikacyjne XVII wieku (Sztobryn, 2018: 26-27).

Znamienną cechą myśli pedagogicznej udostępnionej w siedemnastowiecznych dziełach wybitnego pedagoga z czeskich Moraw – Jana Amosa Komeńskiego – jest widoczna jej nowatorskość, którą można uznać za podwaliny orientacji kształtującej radykalne podejście do wychowania. S. Sztobryn stwierdza, że Nowe Wychowanie było pierwszą realną próbą wprowadzenia w życie idei *Pampaedii* J.A. Komeńskiego (Sztobryn, 2018).

Dogłębna analiza pozwala na skorelowanie siedemnastowiecznych założeń Komeńskiego ze współczesnymi i wychwycenie wspólnej idei dotyczącej wychowania. Wielu współczesnych pedagogów w swoich postulatach, propozycjach pedagogicznych rozwiązań zwraca uwagę na godne traktowanie wychowanka, zgodnie z ideą zachowania człowieczeństwa w kontekście jego funkcjonowania i rozwoju. Komeński w swych koncepcjach zapoczątkował postulat podmiotowego traktowania ucznia, nadając temu postulatowi ponowoczesny sens i wymiar, wyszczególniając etapy w procesie wychowania. Uczeń dla tego pedagoga jest nie tylko osobą wyposażoną w umysł, który należy kształtować, lecz także osobą obdarzoną uczuciami i wolą, które nauczyciel powinien w pełni respektować i wspierać w rozwoju. Takie poglądy, odwołujące się do woli ucznia, mają podłoże psychologiczne, bowiem nawiązują do umniejszania trudu uczenia się oraz rozbudzania zapału do wiedzy i nauki. Zdaniem Heliodora Muszyńskiego, podmiotowe traktowanie osoby ucznia zaznacza się jednak w twórczości Komeńskiego najbardziej w jego usilnych próbach zrozumienia procesów, jakie zachodzą w toku przyswajania wiedzy. W tym aspekcie jest Komeński niewątpliwie pierwszym w dziejach pedagogiki autorem, który tworzy tak gruntowne psychologiczne podstawy całego procesu nauczania (Muszyński, 2009).

Myśl Komeńskiego w swojej istocie znalazła wielu kontynuatorów, którzy ją doskonalili, dostosowując do czasów współczesnych. Orientacja wychowania według Komeńskiego odnajduje się w założeniach innych pedagogów, takich jak np. Maria Montessori, Celestyn Freinet, Janusz Korczak. Wspólną ideą wybranych spośród wielu twórców teorii wychowania staje się szacunek pedagogiczny i dobro dziecka. Kierunkiem dążeń zaś podmiotowe traktowanie każdego z wychowanków w kontekście rozwoju poprzez własną aktywność, indywidualny tok rozwoju. Ważnym aspektem w ujęciu tych pedagogów staje się także ukształtowanie człowieka moralnego, społecznego, gotowego do uczestnictwa w życiu publicznym. Analizując poglądy wybranych pedagogów, trzeba zwrócić uwagę na ich zbieżność z poglądami Jana Amosa Komeńskiego. Można także założyć, iż stały się one dla współczesnych pedagogów inspiracją do praktyk edukacyjnych.

Proponowana powszechność kształcenia, nierozłącznie powiązana ze świadomym i intencjonalnym procesem wychowania, powinna zachodzić w szczególnych warunkach. Wprawdzie Komeński docenia rolę i wkład rodziny w proces wychowania dziecka, jednak zauważa, że nie wszyscy rodzice są w stanie sprostać tym oczekiwaniom. Dlatego urzeczywistnianie idei wychowania – zdaniem Komeńskiego – powinno odbywać się nie tylko w rodzinie, ale także w szkole, którą uważa za najważniejszy teren naprawy świata, bowiem jak zauważa: „Jeżeli więc chcemy mieć dobrze zorganizowane i kwitnące kościoły, państwa i gospodarstwa, przede wszystkim organizujemy szkoły i doprowadźmy je do rozkwitu, aby stały się prawdziwymi, żywymi warsztatami kształtującymi ludzkość (...)” (Komeński, 1956: 24). Wykształcenie szkolne czyni podstawowym warunkiem rozwoju jednostki. Zadaniem szkół miało być: nasycenie umysłów naukami, sztukami, doskonalenie językowe, doskonalenie moralne, oddawanie czci Bogu. W zależności od wieku proponuje Komeński cztery stopnie szkół:

I – szkoła macierzyńska,

II – szkoła elementarna,

III – gimnazjum,

IV – akademia.

W szkole macierzyńskiej powinny być rozwijane zmysły zewnętrzne, co miało ułatwić i zarazem doskonalić poznawanie rzeczywistości za pomocą różnych zmysłów. Komeński uważał, że kształcenie człowieka należy rozpoczynać jak najwcześniej, ponieważ w wieku dziecięcym mózg jest jak wosk, w którym można wszystko wycisnąć lub wyrzeźbić (Komeński, 1956: 62). Dlatego też przywiązuje wielką wagę do szkoły macierzyńskiej i elementarnej.

Szkoła elementarna miała być środowiskiem, w którym uczniowie powinni nabywać podstawowe umiejętności: czytania, pisania, liczenia, malowania, itd. oraz doskonalenia wyobraźni i pamięci wraz z ich organami wykonawczymi, tj. ręką i językiem.

Naczelnym zadaniem gimnazjum powinno być rozwijanie myślenia jako zdolności do pojmowania i sądzenia. Zdobywana wiedza miała przyczynić się do szerokiego poznawania i doskonalenia zmysłowego w różnych obszarach edukacyjnych z zakresu: dialektyki, gramatyki, retoryki oraz innych nauk i sztuk wyzwolonych. Natomiast akademie miały rozwijać wszystko to, co związane jest z wolą, a więc umiejętności, które umożliwiają utrzymanie w harmonii wszystkich elementów struktury osobowości człowieka przy pomocy następujących nauk: teologii, filozofii, medycyny i prawa.

Zaprezentowana przez Komeńskiego organizacja szkolnictwa jest w dużym stopniu zbliżona do rozwiązań współczesnych. Szczególnie reforma z 1999 roku, która była realizowana przez prawie dwadzieścia lat, wskazuje na

duże podobieństwo organizacyjne etapowości kształcenia zaproponowanej przez Komeńskiego. Zasadnicza różnica ujawniała się w tym, iż szkoła macierzyńska w obecnych czasach pełni funkcję przedszkola, a 6-letnie gimnazjum w reformatorskich założeniach Komeńskiego zostało zastąpione 3-letnim cyklem kształcenia gimnazjalnego i 3-letnim cyklem kształcenia licealnego (łącznie także 6 lat). Przejście z sukcesem przez wszystkie etapy zarówno według założeń Komeńskiego, jak i w czasach współczesnych, gwarantowało wkroczenie w kolejny etap kształcenia akademickiego. Jednak droga edukacji w wizji Komeńskiego nie była dostępna dla wszystkich. Wyznacznikiem stawały się aspiracje edukacyjne młodzieży oraz rodzaj planowanej pracy zawodowej. Ogólnodostępna była szkoła elementarna, mogli do niej uczęszczać zarówno chłopcy, jak i dziewczęta. W gimnazjum mogła kształcić się młodzież, która miała większe aspiracje edukacyjne aniżeli tylko opanowanie podstawowego rzemiosła. Natomiast kształcenie akademickie było przeznaczone tylko dla tych, którzy mieli w przyszłości sprawować określony urząd w administracji państwowej, kościelnej i wojskowej.

Charakterystycznym zaobserwowanym faktem w przyjętym przez Komeńskiego systemie kształcenia, odnajdującym się także we współczesnym systemie, jest dokładne określenie treści kształcenia, a więc czego należy nauczać w poszczególnych typach szkół. Wymienia on, jaką wiedzę, uczniowie powinni zdobyć, jakie treści przyswoić. Zatem w szkole macierzyńskiej dzieci powinny opanować ogólną wiedzę z niemalże wszystkich znanych wtedy nauk, tj.: metafizyki, fizyki, optyki, astronomii, geografii, chronologii, historii, arytmetyki, dialektyki, retoryki, poezji, religii itd. Na tym etapie kształcenia wiedza miała obejmować przede wszystkim wstęp do tych nauk, a nie czystą wiedzę naukową. Niemniej jednak zakres tej wiedzy był przez Komeńskiego ściśle określony. Treści nauczania w szkole elementarnej powinny mieć charakter rozszerzony, należało zwracać uwagę na poprawną wymowę w języku ojczystym, a szczególnie na naukę wyraźnego wymawiania głosek, sylab, a potem całych wyrazów. W zakresie etyki postulował wpajanie dzieciom takich cnót, jak: posłuszeństwo, prawdomówność, sprawiedliwość, umiarkowanie, cierpliwość, miłość bliźniego, przyzwyczajenie do pracy, usłużność i ogłada towarzyska. Podobny schemat realizacji treści kształcenia proponował dla pozostałych stopni kształcenia, zwracając uwagę na ich rozszerzony zakres.

W czasach współczesnych cele kształcenia oraz treści nauczania są wytycznymi do pracy każdego nauczyciela z różnych dziedzin edukacji. Są one zawarte i wyszczególnione w podstawie programowej oraz konkretnych programach nauczania poszczególnych przedmiotów na każdym etapie kształcenia jako niezbędny element wskazujący nauczycielowi treści kształcenia do realizacji oraz obszary projektowania sytuacji edukacyjnych.

Kontynuację myśli i założeń Komeńskiego w czasach współczesnych można dostrzec także w kontekście organizacji kształcenia integracyjnego. Pedagog dostrzegał uczniów o różnych deficytach rozwojowych, a także dzieci o różnym potencjale intelektualnym. Jednak nie przewidywał w swoich postulatach kształcenia ich w odrębnych placówkach oświatowych. Takie podejście argumentował przykładem wojskowym, twierdząc, iż na wojnie miesza się w szyku bojowym żołnierzy doświadczonych z rekrutami. Dlatego uczniowie z trudnościami w nauce powinni być wspierani i zachęceni do nauki przez uczniów zdolnych.

Interpretując ponadczasowe idee Komeńskiego w odniesieniu do uczniów z trudnościami w nauce, a nawet z niepełnosprawnością, można zauważyć, iż według jego poglądów człowiek z niepełnosprawnością powinien tworzyć wspólnotę ze zdrowymi ludźmi. Pomimo swej ułomności jest istotą harmonijną i wartościową, lecz wymaga umiejętnego wsparcia i uznania przez środowisko. Sposób myślenia Komeńskiego wpisuje się we współczesny kontekst postrzegania dzieci i młodzieży sprawnych inaczej. W obecnych czasach funkcjonują szkoły integracyjne, których celem jest organizacja wspólnego kształcenia dzieci i młodzieży zdrowych z dziećmi i młodzieżą o specjalnych potrzebach edukacyjnych (niepełnosprawnych ruchowo, niewidzących i niedowidzących, niesłyszących i słabosłyszących, upośledzonych umysłowo, z autyzmem, z niepełnosprawnością sprzężoną). Zdaniem wielu współczesnych pedagogów, kształcenie integracyjne stwarza pożądane sytuacje stymulujące rozwój. Można uargumentować to w następujący sposób:

- Niepełnosprawni uczniowie mają możliwość nauki w ogólnodostępnej szkole oraz bezpośredniego kontaktu ze sprawnymi rówieśnikami, gromadzenia doświadczeń w naturalnym środowisku szkolnym. Oswajają się ze swoją innością i uczą się radzić sobie z trudami codziennego życia, budując jednocześnie motywację do pokonywania barier.
- Uczniowie sprawni mają możliwość nauki i zabawy z niepełnosprawnymi rówieśnikami, uczą się postrzegania i akceptacji inności, rozwijają wrażliwość i empatię. Obcowanie osoby zdrowej z niepełnosprawną sprzyja organizowaniu warunków do udzielania pomocy, bliższego poznania i dostrzegania w tych osobach zalet i walorów. Od niepełnosprawnych kolegów zdrowi uczniowie mogą uczyć się wytrwałości, cierpliwości, szacunku do życia i jednocześnie poszanowania zdrowia.
- Wychowawcy i nauczyciele doskonalą swój obszar kompetencji, szukając możliwych i profesjonalnych rozwiązań w pracy z uczniem niepełnosprawnym, zdobywają także nowe doświadczenia, rozwijają swoją sferę emocjonalną, stając się wrażliwszymi i bardziej wyrozumiałymi ludźmi.

- Rodzice uczniów zdrowych i niepełnosprawnych mają szansę wzajemnego poznawania swoich problemów i radości. Stają się bardziej wrażliwi na cudze potrzeby i uczą się akceptacji inności.

Kontynuację myśli Komeńskiego można dostrzec w obszarze współczesnej dydaktyki jako nauki o procesie nauczania-uczenia się. W kontekście tego stwierdzenia należy uznać, że w dużym stopniu ten pedagog przyczynił się do usprawnienia systemu nauczania. Czynił to poprzez zaplanowaną działalność praktyczną, jak i swoje dzieła (np. *Wielka dydaktyka*), w których można odnaleźć ogólne postulaty dotyczące sztuki nauczania oraz kwestie bardziej szczegółowe, które odnoszą się do metodyki organizacji zajęć, doboru metod pracy oraz wykorzystania środków dydaktycznych. W obszarze dydaktyki na szczególną uwagę zasługują wysunięte przez autora *Wielkiej dydaktyki* postulaty, które we współczesnym nazewnictwie dydaktycznym określa się zasadami kształcenia. Ogromną wagę przywiązywał on do kształcenia poprzez poznanie zmysłowe, stąd też obecnie uznaje się go za twórcę zasady poglądowości, której naczelnym przesłaniem dla nauczycieli jest organizowanie dla uczniów sytuacji edukacyjnych włączających polisensoryczność poznawania. Bowiem jak twierdził „(...) nie z książek czerpać mądrość, ale z nieba, ziemi, dębów i buków” (Komeński, 1956: 161). Proponował więc korzystać ze zmysłów w szerokim zakresie, łącząc słuchanie z obserwacją, pracę języka z pracą rąk, przekazywanie treści wspomagając obrazem i symbolem, aby uczniowie mogli usprawniać swoje zmysły, pamięć, umysł (Komeński, 1956: 187). W swoich rozważaniach dydaktycznych postuluje także konieczność dostosowania treści nauczania do poziomu umysłowego uczniów, co dziś określa się zasadą stopniowania trudności. Zdaniem Komeńskiego materiał nauczania powinien być dostosowany do poziomu umysłowego uczniów, bowiem jak twierdzi: „(...) głupstwo robi ten kto usiłuje uczniów tyle nauczyć, ile sam pragnie, a nie tyle, ile oni pojąć zdołają, bo siły chcą być wspomagane a nie tłumione (...) a wszystko z dostosowaniem do ich zdolności pojmowania, która wzmoże się sama z wiekiem i w miarę postępów w nauce” (Komeński, 1956: 147). Wskazane pragmatyczne działania odnajdują się w obecnej rzeczywistości jako dyrektywy postępowania dydaktycznego w odniesieniu do uczniów o różnym potencjale psychofizycznym i intelektualnym, sugeruje się nauczycielom zróżnicowane podejście do uczniów w procesie edukacyjnym. Te propozycje Komeńskiego wpisują się w założenia dotyczące zróżnicowanego oddziaływania dydaktycznego na uczniów w systemie klasowo-lekcyjnym. Choć jego poglądy na problem zróżnicowanego nauczania miały charakter podstawowy, to jednak swoim zakresem treściowym i pojęciowym były jak na owe czasy postępowe i innowacyjne. Potwierdzają to następujące imperatywy dydaktyczne:

- „Nauczający i uczeń powinni odnosić się nawzajem do siebie z uwagą” (Komeński, 1964: 199);
- „Ilekróć nauczający widzi, że uczeń błądzi, niech mu zwróci uwagę i pouczy” (Komeński, 1964: 199);
- „Skieruj jego zmysły na to, co zmysłowe, rozum na to, co umysłowe” (Komeński, 1975: 110);
- „Odcinki bezpośredniego poznania powinny być dostosowane do wieku” (Komeński, 1975: 126);
- „Zawsze zaczynamy od rzeczy pierwszych i najniższych i przechodzimy do najwyższych i ostatecznych; a także od najłatwiejszych do trudniejszych aż do opanowania nawet najtrudniejszych; i od najmniejszych, pojedynczych poprzez połączenie małych aż do dowolnych skupień” (Komeński, 1975: 126);
- „Podsuń mu w sposób swobodny i postaraj się, aby co podsuwasz nie było ciemne ani zawile i daj mu zręczną okazję chwytania tego” (Komeński, 1975: 133).

Interpretacja wybranych postulatów dydaktycznych przemawia za koncepcją procesu nauczania z zastosowaniem charakterystycznych praktyk indywidualizacji skierowanej szczególnie na pojedynczego ucznia. Przemawia za tym nie tylko forma redagowania zdań, zawierająca w kontekście przekazu pojedynczego uczestnika edukacji, ale również zakres pojęciowy i treściowy, który powyższe imperatywy kwalifikuje do współczesnej kategorii zróżnicowanego nauczania. Wprawdzie Komeński w swoich wywodach naukowych nie posługuje się charakterystyczną terminologią dotyczącą organizacji procesu pracy dla poszczególnego ucznia, jednak sens i istota przytoczonych myśli oraz rozpraw kwalifikuje je do kategorii funkcjonującej we współczesnej edukacji jako teoria indywidualizacji nauczania i zarazem zróżnicowanego nauczania (Tyluś, 2010: 209-212). Analizując kategorie indywidualizacji według Komeńskiego, można dostrzec, iż każdy uczeń powinien być pod pieczołowitą opieką nauczyciela, jednak z jego rozważań wynika, iż nauczyciel więcej czasu i uwagi powinien przeznaczyć uczniowi o mniejszych zdolnościach aniżeli uczniom pojętniejszym. Myśl Komeńskiego odnajduje się we współczesnym systemie wyrównywania szans edukacyjnych. Bowiem zwraca się w nim szczególną uwagę na uczniów wymagających pomocy dydaktycznej, nie tylko poprzez organizowanie przez nauczyciela wsparcia edukacyjnego podczas zajęć lekcyjnych, ale także na zajęciach pozalekcyjnych, na tak zwanych zajęciach wyrównawczych i korekcyjno-kompensacyjnych, których celem jest kompensowanie istniejących braków i różnic programowych, czyli objęcie pieczołowitą opieką tych uczniów, którzy tego potrzebują.

W tok rozważań na temat myśli pedagogicznej Komeńskiego dotyczącej organizacji i przebiegu merytorycznego procesu nauczania-uczenia się wpisują się kolejne założenia dydaktyczne, nazywane obecnie zasadą łączenia teorii z praktyką. Komeński twierdził, że „(...) nie powinno uczyć się niczego, co nie miałyby zastosowania w praktyce” (Komeński, 1956: 151). Uważał, że znajomość rzeczy jest ważna, ale jeszcze ważniejsze jest jej zastosowanie. Dlatego wiedza przekazywana w szkole powinna być użyteczna, możliwa do wykorzystania w życiu. Natomiast umiejętności, tj. posługiwania się narzędziami, należy uczyć w toku praktyki, podając wzór postępowania, ponadto dobre opanowanie umiejętności wymaga ćwiczeń.

W formułowanych przez Komeńskiego postulatach dydaktycznych można odnaleźć także założenia odnoszące się do współczesnej zasady trwałości wiedzy i systematyczności oraz aktywnego udziału uczniów w procesie kształcenia. Z głównych założeń dydaktyki Komeńskiego wynika, że wszystko to, co zostało przekazane i pokazane uczniom i co zostało zrozumiane, powinno być utrwalone, a to jest tylko możliwe poprzez powtarzanie wiadomości i ćwiczenie umiejętności. Jego praktycznej działalności edukacyjnej, jak i praktycznym rozważaniom nad sztuką nauczania towarzyszyła myśl, aby w szkołach było „mniej hałasu, nudy i bezpłodnych wysiłków, a więcej spokoju, przyjemności i gruntownych postępów w pracy”. W tym celu proponował następujące sposoby, które mogą aktywizować i motywować uczniów do nauki (Komeński, 1956: 180-181):

- Podawać wiedzę, która bawi i jest pożyteczna;
- Stosować ciekawe wprowadzenia, nawiązując do wiedzy wcześniej poznanej lub wyprzedzając to, co będzie dopiero poznawane;
- Mieć kontakt wzrokowy ze wszystkimi, nie pozwolić nikomu robić czego innego;
- Podawać wiedzę, wykorzystując zmysły uczniów;
- W trakcie przekazywania wiedzy sprawdzać jej przyswajanie przez zadawanie pytań;
- Jeśli stwierdzi się brak skupienia uwagi na tym, co mówi nauczyciel, u jednego ucznia, należy sprawdzić kolejnych bez powtarzania wcześniejszego pytania;
- Na zakończenie lekcji uczniowie powinni mieć możliwość pytać nauczyciela, o co zechcą, ale co jest związane z tą lekcją lub wcześniejszymi lekcjami.

Postulaty Komeńskiego w obecnych czasach są nadal aktualne, kontynuowane i swojej istocie poszerzane i wzbogacane o aspekty warunkujące efektywny proces nauczania-uczenia się. Zmierzają one w kierunku rozwijania

wśród uczniów umiłowania do edukacji jako niezbędnej dziedziny życia w wymiarze odbioru, poznawania i tworzenia nowej rzeczywistości. Chodzi głównie o wdrażanie uczniów w racjonalną procedurę zdobywania wiedzy z przekonaniem o jej przydatności do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Obecnie na współczesnej szkole spoczywa obowiązek podejmowania nowych przedsięwzięć mogących sprostać możliwościom, potrzebom oraz zainteresowaniom wszystkich uczestników edukacji.

Mając na uwadze powyższą interpretację, należy stwierdzić, iż w rozumieniu Komeńskiego i współczesnym edukacja przybiera formę całożyciową/ nieustającą. Barbara Sitarska w swoich rozważaniach na temat istoty założeń zawartych w dziele J.A. Komeńskiego – *Pansofia* – dostrzega ścisły związek pomiędzy sensem wyrażanych myśli a istotą edukacji nieustającej. Zdaniem autorki *Pansofia* to idea filozoficzna Jana Amosa Komeńskiego, którą w powiązaniu z ideą edukacji nieustającej – można wyrazić w słowach: „Uczyć wszystkich... wszystkiego... o wszystkim... wszystkimi zmysłami... metodami naturalnymi... zawsze... To myśli- klucze do dwóch wiodących i ściśle zintegrowanych ze sobą idei Jana Amosa Komeńskiego” (Sitarska, 2020: 185). W ten sposób – jak stwierdza autorka – Komeński uczynił tę filozofię – czyli wiedzę o wszystkim i dla wszystkich, zdobywaną przez całe życie – rdzeniem swoistego systemu, zwanego sztuką nauczania.

Interpretacja myśli zawartych w *Pansofii* uwidacznia potrzebę zdobywania wiedzy przez całe życie przez wszystkich. Dlatego – jak dalej podaje autorka, przywołując stwierdzenie Manfreda Richtera: „Nowoczesna tendencja uczenia się przez całe życie po raz pierwszy została stworzona przez Komeńskiego w XVII wieku. Wynika z tego, że na edukacji nieustającej Jana Amosa Komeńskiego nieprzerwanie bazujemy dostosowując jej tok do czasów współczesnych i potrzeb społecznych” (Sitarska 2020: 188). „Analiza literatury potwierdza, że wiedzę zdobywamy zawsze i wszędzie. Ma ona charakter ciągły i interdyscyplinarny. Jej zdobywanie nie kojarzy się już tylko ze szkołą i z ludźmi młodymi, lecz z każdym miejscem, w którym jesteśmy i z każdym okresem życia, w którym aktualnie się znajdujemy” (Sitarska, 2009: 36).

Założenia czeskiego pedagoga oraz współczesne nakierowują organizatorów procesu kształcenia na projektowanie sytuacji edukacyjnych w taki sposób, aby nauka nie była mozolną pracą przesyconą tylko znajomością teoretycznych pojęć i myśleniem bezkrytycznym, ale była procesem twórczym i aktywnym, a więc dającym podstawy do operatywności wiedzy oraz zastosowania jej w życiu codziennym. Dlatego sytuacje edukacyjne organizowane w środowisku szkolnym powinny także mieć na względzie ukazanie, że samodzielne poszukiwanie wiedzy na różnych etapach życia człowieka może być

przyjemne i pożyteczne, ułatwiając mu funkcjonowanie w rzeczywistości społecznej, kształtując wszechstronnie jego osobowość.

Osobą odpowiedzialną za organizowanie procesu nauczania-uczenia się jest nauczyciel i Komeński w swoich rozważaniach pedagogicznych również na niego zwraca uwagę. Zdaniem Komeńskiego, proces kształcenia związany jest z prowadzeniem i kierowaniem (*docere duce est*). Zatem nauczyciel w tym procesie powinien pełnić funkcję przywódczą i wypełniać zadania przewodnika, posiadającego wiedzę z Bożych Ksiąg i stosując ją w praktyce pedagogicznej. Wskazując na wartości i uzdolnienia, które powinny charakteryzować nauczyciela zarówno pod względem umysłowym, jak i moralnym, Komeński podkreśla potrzebę podejmowania wysiłku poznawania uczniów i budowania z nimi dobrych relacji, które w swoim rozwoju powinny przechodzić metamorfozę, tj. od relacji początkowo dydaktycznych, po coraz wydatniej inspirowane autentyczną miłością. Apelowal do nauczycieli, rodziców, uczonych teologów, aby połączyli wszelkie wysiłki i starania dla urzeczywistnienia idei efektywnego wychowania i nauczania, stwierdzając „(...) aby szkoły przestały przekonywać, a zaczęły przekazywać, przestały dysputować, a zaczęły obserwować, przestały wreszcie we wszystko wierzyć i zaczęły o wszystkim wiedzieć” (Kasprzak, 2005: 21). Nauczyciele przy tym, jak twierdził, „(...) mają tworzyć, formować zwykłych ludzi, a nie rzeźbić martwe posągi (...)” (Kasprzak, 2005: 21). Apelowal więc do nauczycieli o usuwanie dawnych autorytetów i odstąpienie od starych metod nauczania. Wszelkie wskazania do pracy nauczyciela zawarł w swoim dziele *Fortius redivivus*, w którym zwracał uwagę na rzetelność wykonywania swoich obowiązków, podawał wskazania metodyczne co do dydaktycznego przygotowania i postępowania nauczycieli oraz dawał sugestie co do ich funkcjonowania w instytucjach. Analiza zasad postępowania nauczyciela uwidacznia jego funkcję w procesie kształcenia jako ważną do wypełnienia misję wobec uczniów i siebie.

Rozważania niniejsze ukazują, że myśl pedagogiczna J.A. Komeńskiego obejmuje szeroki zakres zagadnień i profesjonalnych analiz, które wyrażają się troską o potrzeby, szczęście, godność i rozwój człowieka, akcentując jego niepowtarzalną wartość. Jego myśl pedagogiczna tworzyła nową epokę w dziejach nauki o szkole, jej nauczaniu i wychowaniu z dużym akcentem na nowość, propagowanie pojednania i dającą szczęście wszystkim uczestnikom edukacji. Niewątpliwie zaprezentowane przez Komeńskiego kierunki w myśleniu o nauczaniu i wychowaniu zbiegają się z poglądami współczesnych pedagogów. Wkraczają one w obszar wielowymiarowej edukacji, nadając jej cechy pożądanej humanizacji kształcenia w obszarze powszechności kształcenia, wszechstronnego nauczania, organizowania warunków do procesu nauczania-uczenia

się z uwzględnieniem cech indywidualnych uczniów, w tym także uczniów potrzebujących wsparcia i pomocy.

Rozpatrując wskazane przez Komeńskiego humanistyczne kierunki modelu szkoły z uwzględnieniem potrzeb dziecka–ucznia, można uznać, iż słusznie nazwany został przez wielu badaczy, oceniających dorobek naukowy J.A. Komeńskiego, ojcem nowoczesnej pedagogiki. Jego rewolucyjne poglądy na szkołę, metody nauczania są wciąż aktualne. Postulaty tworzenia szkoły bliskiej uczniowi - pełnej radości z poznawania wiedzy, szkoły przyjaznych relacji łączących nauczycieli z uczniami, szkoły dalekiej od encyklopedyzmu, werbalizmu i formalnej dyscypliny, szkoły uczącej rzeczy użytecznych i zrozumiałych – są wciąż żywe w założeniach współczesnej szkoły. Wynika z tego, że myśl pedagogiczna J.A. Komeńskiego ma wymiar ponadczasowy, koncentrujący się na jednostce ludzkiej jako człowieku, który może być ukształtowany poprzez procesy celowego i przemyślanego oddziaływania dydaktyczno-wychowawczego, świadomie wprowadzanego w świat ogólnoludzkiej kultury rozumianej bardzo szeroko jako wspólny dorobek wielu pokoleń całej ludzkości. Postulaty pedagoga wpisują się w szeroki zakres współczesnej edukacji, mają charakter wielowymiarowości, koncentrującej się na potrzebie wszechstronnego kształcenia nasyconego ideami humanizmu.

Bibliografia

- Kasprzak Lech, *Myśl pedagogiczna Jana Amosa Komeńskiego – aktualność w teorii i praktyce edukacyjnej*, Piła 2005.
- Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
- Komeński Jan Amos, *Pisma wybrane*, przeł. K. Remerowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- Komeński Jan Amos, *Pampaedia*, Wrocław 1975.
- Komeński Jan Amos, *Szkoła macierzyńska czyli program rozumnego wychowania dzieci w pierwszych sześciu latach*, przeł. K. Banszel, Leszno 2017.
- Mały Rocznik Statystyczny – 1939 r.*, GUS RP, 1939.
- Richter Manfred, *Life Long Learning (LLL)*, „Die Pampaedia” ist das Gründungsdokument der Disziplini, B. Sitarska (red.), *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. IV, Siedlce 2017, s. 227- 237.
- Muszyński Heliodor, *Myśl Komeńskiego w świetle współczesnej pedagogiki*, w: A. Konior (red.), *Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. rocznicę przybycia do Leszna (1628-2008)*, Leszno 2009.
- Sitarska Barbara, *Pansofia jako idea edukacji nieustającej Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), *Pansofia Jana Amosa Komeńskiego w interpretacjach i reinterpretacjach polskich i europejskich komeniologów*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne”, seria pedagogika, t. VII, Siedlce 2020, s. 185- 230.

Sitarska Barbara, *Uczenie się nieustające wyzwaniem dla współczesnego społeczeństwa*, w: D. Rondalska, A. Zduniak (red.), *Edukacyjne zagrożenia i wyzwania młodego pokolenia*, Poznań 2009.

Sztobryn Sławomir, *Znaczenie i obecność myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego w poradach i kierunkach pedagogiki Nowego Wychowania*, B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński - jego pedagogika i filozofia*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. V, Siedlce 2018, s. 23- 31.

Tyluś Urszula, *Szkoła wiejska - dawniej i dziś*, Ciechanów 2004.

Tyluś Urszula, *Indywidualizacja nauczania jako imperatyw dydaktyczny w innowacyjnych założeniach Jana Amosa Komeńskiego i współczesnej edukacji*, B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. III, Siedlce 2010, s. 209-215.